

UŞAQLARINA ZORAKILIQ GÖSTƏRƏN VALIDEYNLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

UOT 316
<https://doi.org/10.30546/3006-0346.2024.6.84.093>

AYXAN QƏHRƏMANOV
Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin
doktorantı

E-mail: ayxanshabbazoglu@mail.ru

Beynəlxalq və yerli tədqiqatlardan aydın olur ki, ailədaxili uşaqlara qarşı zorakılığın tərifini və konseptual çərçivəsini cızmaq üçün bir tərəfdən fərdin yaxın ətrafı ilə münasibətləri və psixoloji vəziyyətləri, digər tərəfdən də sosial mühit və onun bu mühitlə əlaqəsi nəzərə alınmalıdır. Bu səbəbdən ailədaxili zorakılığa təsir göstərə biləcək amilləri araşdırarkən, ailənin həm daxili, həm də xarici mədəni və ictimai mübarizəsini dərk etmək vacibdir. Çünki şəxsiyyətlərarası emosional münasibətdən ətraf mühitlə işgüzar münasibətlərə qədər bütün qarşılıqlı əlaqə formalarının və bu formaları müəyyən etdiyi düşünülmən sosial və iqtisadi strukturların və bu strukturlar səbəbiylə yaşanan dəyişikliklərin zorakılıqdan istifadə meylinə təsir etdiyi düşünülür. Ona görə də zorakılığın yaranması və həyata keçirilməsini şərtləndirən bu amilləri bir tərəfdən sosial-mədəni və iqtisadi, digər tərəfdən isə psixoloji faktorlar kimi ayırd etmək və onlara diqqət yetirmək, zorakılıqdan istifadə edən valideynlərin xüsusiyyətlərini anlamaq üçün vacibdir.

ÜST 2003-cü il tarixli “Zorakılıq və sağlamlıq üzrə ümumdünya Hesabatı”nda zorakılığa səbəb olan amilləri aşağıdakı kimi sadalayır: “Valideynlər tərəfindən sərt intizam, uşaqları nəzarətsiz qoyma, zorakılığa məruz qalma, narkotik satışı, odlu silahlarla yaxın təmas, alkoqol və maddə asılılığı, hər cür bərabərsizlik, zəif polis sistemi, qadınlara qarşı ayırı-seçkilik” [13].

Bir çox tədqiqatçılar zorakılıq aktlarını formalaşdıran təsirləri anlamağa və bu yolla kimin zorakılıq göstərə biləcəyini təxmin etməyə çalışmışlar. Zorakılığı proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edilən bu araşdırmalarda əldə edilən ən məşhur tapıntılar aşağıdakılardır: Zərər vermək niyyətinin yüksək səviyyədə olması, qurbanın olması, tez-tez və aydın təhdidlər etməsi, konkret planlar qurma bacarığı, zorakılıq vasitələrinə asanlıqla əl atmaq, nəzarəti itirmək barədə keçmişindən əldə edilən məlumat, daimi qəzəb, düşmənçilik və küskünlük hissi, zorakılığa baxmağı xoşlamaq, şəfqətsizlik, özünü

qurban kimi görmə, uşaqlıqda pis rəftar və məhrumiyyət, sevgi və diqqətin olmaması, heyvanlara qarşı amansız olmaq, əvvəllər zorakılıq hərəkətləri göstərməsi və s.

Zorakılıq göstərən fərddə müxtəlif formalarda rast gəlinən bu xüsusiyyətlər ətraf mühit faktorları ilə qarşılıqlı təsir nəticəsində çox vaxt ortaya çıxan keyfiyyətlər olaraq görülür. Çünki zorakılıq fərdi səviyyədə fərdin artan aqressiv impulsları ilə daxili nəzarət mexanizmləri arasında tarazlıq pozulduğu zaman baş verir. Əksi olaraq problemə daha dərin baxsaq əgər, fərddə aqressiv meyillər və zorakı fantaziyalar ola bilər, lakin şəxs nəzarəti itirmədikcə bunlar hərəkətə çevrilməz, beləliklə, zorakılıq problemi yaranmaz. Üzvi və nevroloji pozğunluqlar, ətraf mühitdən gələn stimullar aqressiyanı üzə çıxaran impulsları gücləndirdiyi halda, beyində kimyəvi pozğunluqlar və insanın mənəvi dünyasının asanlıqla qırıla bilən olması idarəetmə sistemini zəiflədir. Ailədə yuxarıda qeyd olunan mənfi şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə malik şəxslərin olması məişət zorakılığının yaranması və baş verməsinin əsas səbəblərindən biri hesab olunur [7].

Ailədaxili uşaq zorakılığının tədqiq edilməsi və müalicəsi sahəsində çalışmış K. Brovnenin (1991) qeyd etdiyi kimi, hər bir cəmiyyətdə valideyn-uşaq münasibətlərinin forma və standartına sosial və mədəni dəyərlər, həmçinin valideynlərin yaşı, təhsili, sosial-iqtisadi vəziyyəti, etnik qrupu və sosial təbəqəsi təsir göstərir. Bundan əlavə, valideynlərin şəxsiyyət xüsusiyyətləri, psixoloji problemləri, uşaqlıqda zorakılıq və laqeyd davranışlara məruz qalmaları bu əlaqədə təsirlidir. Brovnenin apardığı tədqiqatda zorakılıq edən valideynlər arasında psixoloji problemlərin nisbətinin 61% və zorakı olmayan valideynlər arasında 22% olduğunu ortaya qoydu. Ona görə də demək olar ki, ailədaxili zorakılıq hadisələri ailənin sosial-mədəni və iqtisadi şərtlərindən təsirlənsə də, digər tərəfdən ailə üzvlərinin psixoloji xüsusiyyətləri bu prosesə əhəmiyyətli təsir göstərir [12].

Əslində, görürük ki, ailədaxili uşaqlara qarşı zorakılığın səbəblərini araşdırmaq üçün aparılan demək olar ki, bütün tədqiqatlarda yuxarıda sadalanan faktorlar əsas faktorlar kimi nəzərə alınır və araşdırılır. Bu nöqtəyi nəzərdən aşağıda uşaqlarına zorakılıq göstərən valideynlərin xüsusiyyətləri bir neçə başlıq altında birləşmişdir.

Cins: Bu sahədə Simmons, zorakılığın əsasən eyni cinsdən olan uşağa yönəldiyini tapmışdır. Yəni hər iki valideynin öz cinsdən olan övladına qarşı zorakılıq etməsi diqqətçəkən məqamdır. Bundan əlavə, ataların böyük uşağa qarşı, anaların isə kiçik uşağa qarşı daha çox fiziki zorakılıq göstərdiyi müşahidə edilir. Zorakılıq edən valideynin cinsiyyəti ilə uşağa dəyən zərər arasındakı əlaqəyə gəlincə, uşaqlarda ölümlə nəticələnə biləcək fiziki xəsarətləri törədənələrin daha çox atalar olduğu müşahidə edilir. Bunu kişi valideynin fiziki cəhətdən qadın valideyndən daha güclü olması ilə əlaqələndirən fikirlər vardır [1, 378 s].

Yaş: Valideynlərin, xüsusən də anaların yaşı çox gəncdir. Bu sahədə çalışan tədqiqatçılardan olan Smith (1988), zorakılıqda ittiham olunan anaların orta yaşının 22 olduğunu müəyyən etmişdir. Digər bir tədqiqatçı Hatçer (1973) bildirir ki, analıq hissi ananın yaşı ilə artır [4].

Sosial-iqtisadi səviyyə: Müxtəlif araşdırma nəticələrinə görə, işsiz və iqtisadi vəziyyəti əlverişsiz olan ailələrdə travma almış uşaqların nisbətini daha çox olduğu məlumdur. ÜST-nin 2003-cü il hesabatında qeyd edildiyi kimi, uşaqların pis rəftara məruz qaldığı cəmiyyətlərdə yoxsulluq səviyyəsi yüksəkdir və bu cəmiyyətlərdə uşaqların müdafiəsi üçün ətraf mühitə dəstək sistemi yoxdur [13].

Sosial təcrid: Valideynlərin məhdud sosial mühitdə olması, ətraf mühitə uyğun gəlməməsi və ya yaşadıkları cəmiyyətdən təcrid olunmuş şəkildə yaşaması uşağa qarşı zorakılıq və etinasızlıq nisbətini artırır. Lakin unutmamaq olmasın ki, sosial izolyasiyaya səbəb olan amillər bilavasitə ailənin sosial-iqtisadi vəziyyəti və valideynlərin psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Evlilik problemləri, ayrılıq və tək valideynlər: Ailə üzvləri arasında güvənsiz və ya narahat münasibətlər nəticəsində yaranan stresli bir mühitdə valideynlərin uşaqlarına qarşı zorakılıq və laqeyd yanaşma riski artır. Evliliklə bağlı ciddi problemlər,

ər-arvad arasında münasibətlərin qopması, ailə münasibətlərindəki problemlərin öhdəsindən gələ bilməmələri ailə daxilində uşaqlara qarşı zorakılıq və baxımsızlıq riskini artıran amillərdəndir. Bundan başqa, ər-arvadın ayrı yaşaması, boşanması və bir araya gəlməyəcəyi kimi səbəblərdən daha çox uşaqları tək böyüdən analardan ibarət ailələrdə zorakılığa daha çox rast gəlinməkdədir.

Uşaqlıqda zorakılığa və laqeydliyə məruz qalma: Valideynlərin keçmiş zorakılığa məruz qalmaq təcrübəsi uşağın zorakılıq və laqeydliyində mühüm rol oynaya bilər. Araşdırmalar göstərir ki, zorakılıq edən valideynlərin əksəriyyəti uşaqlıqda zorakılığa məruz qalıblar. "Kanadadakı bəzi uşaq rifahı agentlikləri zorakılığa məruz qalan valideynlərin 85%-nin uşaqlıqda zorakılığa məruz qaldığını bildirmişdir." Bu sahədə araşdırma aparmış Veltkamp və Millerə (1994), Grozs, Kepme və Kelli-ə (2000) görə, ailə daxilində uşağın zorakılığı və laqeydliyi ilə valideynlərinin uşaqlıqda zorakılığa məruz qalması arasında əlaqə vardır [2, 11 s].

Ailədə uşaq sayının çox olması: Ailədəki uşaq sayı, uşağın yaşı və zorakılıq arasında əlaqəni araşdıran araşdırmalar da vardır. Bu mövzuda həm ABŞ-da (Gill, 1970), həm də mədəniyyətlərarası müqayisəli tədqiqatlarda (Light, 1973) çoxuşaqlı ailələrdə zorakılığın daha çox olduğu ifadə edilir.

Aparılan araşdırmaya görə, ailədəki uşaq sayı ilə travma vəziyyəti arasındakı əlaqə araşdırıldıqda, ailədəki uşaq sayına görə fərqi əhəmiyyətli olduğu məlum olmuşdur. Bir uşaqlı ailələrdə zorakılıq nisbəti daha az, 24,4% olduğu halda, uşaq sayı artdıqca zorakılıq nisbəti də artdığı müşahidə edilmişdir. Bu göstərici 2-3 uşaqlı ailələrdə 32,6%, dördüncü çox uşaqlı olan ailələrdə isə 35,7% təşkil etmişdir [10].

Valideynlərin alkoqol, narkotik və ya dərman asılılığı: Dərman, spirt, narkotik və digər asılılıq yaradan maddələrin istifadəsi ilə aqressiya arasında əlaqəni araşdıran tədqiqatların nəticələrinə görə kiçik dozalarda spirtli içkilərdən istifadə aqressiyayı azaldır, lakin doza artdıqca aqressivlik artır və istifadə edilən digər maddələr bu baxımdan spirtin təsirini təqlid edir [9].

Gender kimliyi və rol fərqi: Araşdırmalar göstərir ki, xüsusilə uşaqlar daha sonra isə qadınlar ailədə zorakılığa məruz qalırlar. Rittersbergerin (1998) qeyd etdiyi kimi, məişət zorakılığında istifadə edilən

səbəblərini əsasən güc münasibətləri əsasında formalaşan ümumi sosial zorakılıqdan alır. Ər özünü ailədə güc və səlahiyyət sahibi kimi görür. O, arvadını və uşaqlarını özündən asılı olan varlıqlar, hətta öz mülkü kimi qəbul edir və bununla bağlı hər hansı qərar verə bilər deyər düşünür [6].

Bir sözlə, demək olar ki, bütün bu iqtisadi, sosial, ekoloji və mədəni xüsusiyyətlər ailədə böhran yaradır və uşaq zorakılığına səbəb olur. Bir çox tədqiqatçının da qeyd etdiyi kimi, sosial və ekoloji stres faktorları ailə münasibətlərinə mənfi təsir göstərməklə ailədaxili zorakılığın yaranmasında mühüm rol oynayır. Tədqiqatlar göstərir ki, eyni mühitdə yaşayan insanlar uşaqları ilə eyni cür rəftar edir və eyni şəkildə onlara qarşı zorakılıq edirlər.

Yuxarıda sadalanan mənfi sosial-mədəni və iqtisadi xüsusiyyətlərlə yanaşı, valideynlərin mənfi şəxsiyyət strukturları, başqa sözlə psixoloji pozğunluqları da ailə daxilində uşağa qarşı zorakılıq və laqeydlik riskini artırır. Bu pozulmuş şəxsiyyət xüsusiyyətləri valideynlərin övladlarına qarşı mənfi münasibətinin, daha da ağır olan ailədaxili uşaqlara qarşı zorakılıq hallarının da səbəbidir. Lynch-in (1991) ifadə etdiyi kimi, zorakılıq və laqeydlik riskini artırır amillər inkişaf problemləri ilə əlaqədardır. Zorakılıq göstərən valideynlərin xüsusiyyətləri, ümumi sosial problemləri, ailədə fiziki və ruhi xəstəliklərin yüksək olması uşağın inkişafını təhlükə altına qoyur [8].

Uşaqların zorakılığa və baxımsızlığa məruz qaldığı evlərdə aparılan müşahidələr göstərir ki, ailələrin bəzi oxşar xüsusiyyətləri vardır. Məsələn, Spinetta (1980) müəyyən etdi ki, Kanadada belə ailələrin 70%-i yoxsulluq həddinin altında yaşayır. Zorakılıq və baxımsızlıq orta gəlirli ailələrdə də müşahidə edilərkən, bu hadisənin imkanlı ailələrdə daha gizli qala biləcəyi müşahidə edilmişdir. Müşahidə olunub ki, zorakılıq edən analar, ümumiyyətlə, qohum-qonşu dəstəyindən məhrum, ərləri ilə münasibəti pis, analıq və arvadlıq məsuliyyətini daşıyaçaq qədər yetkin olmayan, ruhi depressiyada olan qadınlardır. Bu anaların 5 faizində psixoloji böhranlar, 10-20 faizində isə ağır şəxsiyyət pozuntuları aşkar edilmişdir [5].

Ailədaxili uşağa qarşı zorakılıq anlayışı sosial-mədəni, iqtisadi və psixoloji amillərin birlikdə təsirli olduğu neqativ hal kimi qiymətləndirilərkən,

bu mövzuda aparılan araşdırmaların real vəziyyəti tam əks etdirmədiyi və əldə edilən məlumatların aysberqin yalnız görünən hissəsi olduğu vurğulanır. Bu səbəbdən ailədə uşaqlara qarşı zorakılığın gizli saxlanması və ya ilkin mərhələdə aşkarlanması və ağır nəticələrinin qarşısının alınması ilə əzəldə biləcəyinə inanan araşdırmalar da var. Buna misal olaraq, Kepmenin Amerikanın Colorado Universitetində hamiləlikdən sonra klinikalara gələn min ana üzərində apardıqları araşdırmanı misal olaraq göstərmək olar. Bu tədqiqatın məqsədi körpələrini döyən valideynlər ilkin mərhələdə müəyyən edilseydi, böyük əziyyətlərdən qaçmaq olardı. Əslində tədqiqatda analar eksperimental və nəzarət qrupları olmaqla iki qrupa bölünmüş, eksperimental qrupda olan analar isə tədqiqat zamanı hər həftə ziyarət edilmiş və onlara daimi köməklik göstərilmişdir. Nəticələrə görə, yardım edilən anaların heç biri övladına hücum etməyib, lakin müəyyən edilib ki, nəzarət qrupundakı (kömək edilməyən) analar tərəfindən 3 uşağın döyüldüyü, hətta birinin öldürüldüyü müəyyən edilmişdir.

Bu araşdırma ilə birlikdə aparılan başqa bir araşdırmada, üç amerikalı həkim, Schreider, Helfer və Pollock, fiziki zorakılıq göstərmək potensialı olan ana və ataları proqnozlaşdırmaq üçün mükəmməl bir anket hazırlamağa çalışmışdılar. Müəyyən edilmişdir ki, davranış tərzini şifahi ünsiyyətdən daha vacib olduqda, valideynlərin şəxsiyyətləri inkişafının ilkin mərhələsində bəzi maneələrlə qarşılaşır və inkişafı dayanır. Bu səbəbdən öz şəxsiyyətləri ilə bağlı tutarlı bir intuisiyaya sahib olmayan bu insanların möhkəm bir şəxsiyyət inkişaf etdirə bilməyəcəyi və istədikləri valideyn ola bilməyəcəyi müəyyən edilmişdir. Tədqiqatçıların fikrincə, öz şəxsiyyətləri ilə bağlı ardıcıl düşüncələr inkişaf etdirə bilməyən bu valideynlər başqalarının onlara baxmasından imic qazanmağa çalışırlar. Bu insanlar sosial sahədə, xüsusən də valideyn olaraq uğurlu olmaq istəyirlər və bəzən ağıllı, mehriban valideynlər kimi davranırlar. Ancaq özlərindəki bu anlayış çox zəifdir və bu insan tez bir zamanda zorakı valideynə çevrilə bilər. Onların kim olduqları, kim olmaq istədikləri ilə bağlı müxtəlif fikirlər toplusu var, lakin onlar yetkin bir insan kimi özləri haqqında aydın təəssürlərə malik deyillər [11, s.179].

Nəticə etibarlı ilə hər iki araşdırmadan əldə edilən

məlumatlar göstərir ki, inkişafının istənilən mərhələsində problem yaşayan fərdlər həyatlarının sonrakı mərhələlərində bu maneələrdən mənfi təsirlənir. Digər tərəfdən, bu araşdırmalardan əldə edilən nəticələr arasında, potensial zorakılıq törətməsi ehtimal edilən valideynlərə erkən müdaxilələrlə bu mənfiliklərin azaldıla biləcəyi nəzərə alınmalıdır.

Yuxarıda sadalanan bu hallarla paralel olaraq deyə bilərik ki, ətraf mühitlə yaxşı münasibətlər qura bilməmək, həm iqtisadi, həm də sosial təcrid ailənin iqtisadi və sosial münasibətlərindən və şəxsiyyət strukturundan irəli gəlir. Övladlarına qarşı zorakılıq edən valideynlərin fiziki və psixi sağlamlığının zəif olması, sosial cəhətdən təcrid olunması və antisosyal davranışlar göstərməsi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, erkən valideynlik və emosional yetkinliyə çatmamaq uşaqla emosional münasibət qurmaqda çətinliklər yaradır. Bundan başqa, cütlüklərdən birinin alkoqol və ya narkotik maddələrə aludə olması, cinayət törədərək həbsxanaya düşməsi, xroniki xəstəlik keçirməsi və ya ailə üzvlərindən birinin ölümü ailədə böhran yaradan, uşaq istismarı riskini artıran amillərdir. Lynch (1991) bildirir ki, bu problemlər valideynləri həddindən artıq həssas edir və onların dözümlülüyünü azaldır.

Nəticə olaraq, uşaqlara qarşı zorakılıq edən valideynlərin xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda,

- Uşaqlıqda zorakılığa məruz qaldıqları;
- Valideynlərin tez-tez bir-birlərinə qarşı zorakı davranışlara əl atdığı;
- Zorakılığın ailə daxilində ünsiyyət vasitəsi (xüsusilə, emosional, fiziki və şifahi) kimi istifadə olunduğu;
- Ailə üzvlərinin zorakılıq formalarına şahid olduğu evlilik problemlərinin olduğu;
- Uşaqların tərbiyəsi və inkişafı ilə bağlı biliklərin yetərinə olmaması və özünə nəzarət bacarıqlarının inkişaf etmədiyi;
- Özlərinə nəzarətin zəif və uşaqla böyükləri ayırd edə bilmədikləri;
- Valideyn rollarını və vəzifələrini necə yerinə yetirəcəklərini bilmədikləri;
- Ümumiyyətlə, təhsilsiz və ya daha az təhsilli olduqları;
- Erkən evləndikləri;
- Çoxlu uşaqlara sahib olduqları;
- Adətən böyük ailələrdən gəldikləri;

- Sosial dairələrinin dar olduğu müşahidə edilir [3].

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *Aile ve aile içinde çocuğun korunması ve çocuğun statüsü Komisyonu raporu*, Polat, 2001, 378 s.
2. *Clinical Handbook of Child Abuse and Neglect USA*. Veltkamp. L.J and Miller, 1994. 11 s.
3. *Çocuk, aile ve kent komusyonu raporu*, Tuna, K. 2000
4. *Çocuğun cinsel istismarı*, Ankara, Günçe. G, 1991.
5. *Çocuk ruh sağlığı*, Kültür Yayınları, Ankara, 1984, 78 s. 11
6. *Domestic violence, a sociological approach*, Rittersberger, H.T. 1989.
7. *Öğrencilerin Şiddet Eğilimi Düzeyleri ve Değer Alguları*, Battal Göldag.
8. *Preventing child abuse and neglect Lymch*, M. 1991
9. *Şiddete neden olan evlilikle ilgili problemler*, Bulut, 1990.
10. *The abusing family, Justice. B and Justice. R* 1990
11. *"The parents", Children in danger*, penguin Boks. Renvoize, J, 179 s.
12. *Understanding and treating child abuse within the family*, Brown, K. 1991.3
13. *World Health Statistics 2003*

Aykhan Shahbaz oghlu Gahramanov

Characteristics of parents who abuse their children SUMMARY

Domestic violence against children has become a widespread social problem in the world and in our country today. Despite the adoption of various international laws and policies to combat domestic violence, it is still on the rise and hidden within families. From this point of view, researching those who show violence within the family is one of the important factors. In this article, the violent characteristics of the parents of children subjected to domestic violence and the reasons for these characteristics were investigated, the international activities of various researchers related to the problem and a number of statistical data were presented.

Keywords: *domestic violence, parent, child.*

Айхан Шахбаз оглы Кахраманов

Характеристика родителей, которые жестоко обращаются со своими детьми

РЕЗЮМЕ

Домашнее насилие в отношении детей сегодня стало широко распространенной социальной проблемой в мире и в нашей стране. Несмотря на принятие различных международных законов и политик по борьбе с домашним насилием, оно все еще растет и скрывается внутри семей. С этой точки зрения исследование тех, кто проявляет насилие внутри семьи, является одним из важных факторов. В данной статье исследованы буйные характеристики родителей детей, подвергшихся домашнему насилию, и причины этих особенностей, представлена международная деятельность различных исследователей, связанных с проблемой, а также ряд статистических данных.

Ключевые слова: *домашнее насилие, родитель, ребенок.*

XÜLASƏ

Ailədaxili uşaqlara qarşı zorakılıq günümüzdə, dünyada və eləcə də ölkəmizdə geniş yayılmış sosial problem halına gəlmişdir. Məişət zorakılığı ilə mübarizədə müxtəlif beynəlxalq qanunlar və siyasətlər qəbul edilməsinə baxmayaraq, hələ də artmaqda və ailələrdə gizli saxlanılmaqdadır. Bu baxımdan ailə daxilində zorakılıq göstərənlərin tədqiq edilməsi önəmli faktorlardandır. Bu məqalədə ailədaxili zorakılığa məruz qalan uşaqların valideynlərinin hansı zorakı xüsusiyyətlərə malik olması və bu xüsusiyyətlərinin səbəbləri araşdırılmış, müxtəlif tədqiqatçıların problemlə əlaqəli beynəlxalq fəaliyyətləri və bir sıra statistik məlumatlar təqdim olunmuşdur.

Açar sözlər: *ailədaxili zorakılıq, valideyn, uşaq.*